

CHESTER BEATTY-BIBLIOTEKETS MANIKÆISKE POPYRI

AF

SØREN GIVERSEN

Chester Beatty-bibliotekets manikæiske papyri udgør i dag den største samling af manikæiske tekster, der kendes. Den består af over ét tusinde sider tekst på koptisk, skrevet på papyrus i kodeksform. Heraf blev 327 sider offentliggjort i årene 1934-38, medens resten hidtil er forblevet upubliceret. Siden 1977 har jeg under en række ophold i Dublin foretaget et nøjere studium af teksterne med henblik på muligheden af deres offentliggørelse, og i 1980 blev det overdraget mig at foretage udgivelsen af dem. Det er tanken først at udsende en faksimile-udgave og derefter en tekstkritisk udgave. Med henblik på at fremme dette arbejde gav Chester Beatty-biblioteket i 1983 tilladelse til, at dele af samlingen midlertidigt kunne deponeres som lån i Det kgl. Bibliotek til brug for mit fortsatte arbejde med forberedelsen af udgivelsen.¹⁾ Den 14. januar 1984 blev 184 blade (368 sider), alle restaurerede og hver for sig monterede mellem glas eller plexiglas og omhyggeligt pakkede, overført fra Dublin til Det kgl. Bibliotek. Med denne storslåede imødekommenhed har Chester Beatty-biblioteket ydet et enestående bidrag til fremme af det videre arbejde med teksterne.

Teksterne er alle hidtil ukendte, og når de engang bliver offentliggjort, vil de forøge vor viden om væsentlige historiske forløb og om, hvorledes mennesker engang i slutningen af det tredje århundrede har opfattet tilværelsen.

Det er ikke hensigten at fremlægge egentlige forskningsresultater i denne sammenhæng; efterfølgende fremstilling har en mere alment oplysende karakter og tager især sigte på den historiske baggrund for den igangværende udforskning af de manikæiske tekster.

1.

De originale papyrushåndskrifter blev til ikke længe efter religionsstifteren Mani's død engang i årene 274-77. Når man ser på deres skæbne i oldtiden og i tiden efter deres genopdagelse i 1930, må man gang på gang mindes Terentianus Maurus' bekendte ord i *De litteris syllabis et metris*: „Pro captu lectoris habent sua fata libelli“²⁾ (Bøgernes skæbne er afhængig af læserens fatteevne). Dette har på godt og ondt passet på disse håndskrifter. Som udtryk for respekt og ærefrygt blev de af de troende i oldtiden fremstillet med den fineste kalligrafi på den mest kostbare papyrus, indbundet i prægtige bind. Under forfølgelser har vantrø søgt at tilintetgøre disse bøger, men af nænsomme hænder blev de, velsagtens for mere end halvandet årtusinde siden, omhyggeligt gemt væk i håb om, at teksterne skulle blive bevaret, til der engang var større forståelse for dem. Og da håndskrifterne efter fundet blev bragt på markedet³⁾ i Ægypten, blev de af økonomiske hensyn brutalt revet i flere stykker og solgt således; men kyndige folk søgte så vidt gørligt atter at samle dem.

Teksterne er skrifter, der stammer fra manikæismen,⁴⁾ en religion, der har fået navn efter sin grundlægger Mani. Han var udgået fra en kristen menighed og betragtede sig selv som en fornyer af kristendommen. Han opfattede tilværelsen som en kamp mellem lysets og mørkets magter. I denne kamp kaldes mennesker til at kæmpe for lysets frigørelse fra mørkets magt, for livet mod døden. Mani, der blev født i Babylon den 14. april 216, trådte frem med sin forkyndelse omkring år 240 og fik efter megen modgang en tid lang stor tilslutning. Efter et tronskifte i Persien blev Mani arresteret, og efter 26 dages fængsling led han en grufuld martyrdød. Hans ideer og hans forkyndelse var nedfældet i en række skrifter og breve. Manikæismen vandt udbredelse så langt mod øst som til Kina og i vest til Nordafrika og Europa.

Snart kom manikæerne dog ud for hårde forfølgelser, som allerede Mani havde forudset, og som han også selv personlig kom til at opleve. Forfølgelserne kom både fra politisk og kirkeligt hold. Efterhånden svandt de manikæiske menigheder ind for til sidst helt at forsvinde, og med dem forsvandt også den rige manikæiske litteratur. Manikæerne var bogelskere – den tids bibliofiler – og havde ofret formuer på hellige skrifers udstyr. Man må regne med, at adskillige af de hellige skrifter er gået til grunde, ikke bare fordi de som kætterske er blevet brændt, men også fordi deres indbindinger, forsynet som de var med ædelstene og beslag af guld eller sølv, kunne friste begærlige folk. Også manikæiske

skrifter, der ikke hørte til den manikæiske kanon, men dog sattes højt af de troende, blev tilintetgjort eller forsvandt. Manikæismens tanker og lære var således op igennem tiden til ind i det 20. århundrede stort set kun kendt gennem modstanderes referater, sparsomme citater eller gendrivelsler, indtil der i begyndelsen af vort århundrede blev gjort fund af manikæiske håndskrifter i Øst-Turkestan⁵⁾ og i 1930 af de manikæiske tekster på koptisk i oasen Fayum i Ægypten.⁶⁾ Efter oplysninger, der senere er kommet frem, blev disse sidste papyrushåndskrifter fundet i en trækiste, der lå under ruinerne af et hus fra oldtiden. Fundet blev ikke gjort ved nogen arkæologisk udgravning, men tilfældigt under nogle bønders gravning efter muldjord med henblik på frugtbargørelse af deres agerjord. Trækisten havde været udsat for både regelmæssige oversvømmelser og øjensynlig også lejlighedsvis for regnvand. Håndskrifterne var derfor meget medtagne.⁷⁾ Der havde dannet sig stærke saltkrystaller i papyrusen, som i tidens løb var blevet omdannet til en tørveagtig masse. I Cairo blev dele af dem i 1930 udbudt til salg. De var da til dels revet over i flere blokke; mindre pæne sider, som havde siddet yderst, var fjernet, og håndskrifterne havde også på anden måde lidt skade.

Den tyske koptolog, teologen Carl Schmidt (1868–1938), var netop da på gennemrejse i Cairo. Han havde ofte købt koptiske håndskrifter til museet i Berlin, og han fik tilbudt håndskrifterne.⁸⁾ På trods af deres slette tilstand kunne Carl Schmidt øverst på en side læse ordet *kephalaion*, og det slog ham, at dette ord, der på græsk kan betyde „hovedpunkt“ eller „kapitel“, kunne være titlen på en af de tabte manikæiske tekster. Schmidt havde kort forinden læst korrektur på sin kollega Karl Holl's udgave af kirkefaderen Epiphanius' *Panarion*, bind III (1933); heri stod på s. 18 omtalt titlerne på fire manikæiske tekster, som Epiphanius anfører som forfattet af en vis Scythianus; ét af disse værker bar titlen *Kephalaia*. Schmidt kunne endvidere i den koptiske tekst læse ordene: „Fremdeles sagde oplyseren til sine disciple...“. Schmidt forsøgte derpå at gøre kolleger i Berlin interesseret i fundet, deriblandt kirkehistorikeren Adolf von Harnack, men Schmidts formodning om, at der skulle være dukket originale, manikæiske tekster op, blev mødt med skepsis, og Schmidt fik ikke støtte til at købe håndskrifterne, men rejste videre til Jerusalem.

Der var imidlertid en anden, der vovede at købe sådanne håndskrifter, der stammede fra samme fund, men dukkede op hos en anden forhandler. Det var Alfred Chester Beatty (1875–1968), en allerede da kendt samler af orientalsk kunst, sjældne, trykte bøger og håndskrifter.

Kun et års tid før havde han haft held til også at erhverve en række bibelske papyrus-håndskrifter – de vigtigste fund af håndskrifter, der er gjort siden opdagelsen af Codex Sinaiticus.

Mr. Beatty – senere Sir Alfred Chester Beatty – var amerikaner af fødsel, men af irsk afstamning. Hans liv var et eventyr, karakteriseret af vovemod, flid og udholdenhed. 23 år gammel drog han som nyuddannet mineingeniør fra University of Columbia vestpå til Rocky Mountains i Denver, Colorado, efter sigende kun med sit ingeniørdiplom, 200 dollars og en enkeltbillet på lommen. I løbet af få år skabte han sig en stor formue. I 1911 slog han sig ned i London som rådgivende mineingeniør og grundlagde i 1914 firmaet Selection Trust, som han selv ledede, og som efterhånden kom til at omfatte en række selskaber. Selection Trust havde koncession på udgravning af diamanter i Sierre Leone, og det stod bag Rhodesian Copper Belt. Selection Trust's aktiver skal i Chester Beatty's tid have beløbet sig til en 130–140 millioner £.

Allerede som dreng havde Chester Beatty samlet – først, som så mange andre, på sten og frimærker. Men med årene voksede hans interesser. I 1913 havde han allerede samlet et bibliotek af et betydeligt omfang, en samling, der både rummede sjældne tryk og nogle vesterlandske håndskrifter. Under en vandring i bazaren i Cairo så han adskillige orientalske håndskrifter, mange af dem kalligrafisk udført og smukt dekorerede. Det blev begyndelsen til hans interesse for orientalske håndskrifter, der skulle føre til opbygningen af den største samling af sådanne håndskrifter, der nogensinde er skabt af en privatmand.

I London købte Chester Beatty Baroda House, hvor hans samlinger beroede, indtil de i 1950 blev overført til Dublin. Her lod Chester Beatty i 1953 og følgende år på Shrewsbury Road opføre de første bygninger til *The Chester Beatty Library and Gallery of Oriental Art*.

Dublin har som bekendt talrige samlinger af kunst og biblioteker med sjældne samlinger, både hvad angår trykte bøger og manuskripter. Her skal kun nævnes et par af dem som *Archbishop Marsh's Library* og biblioteket i *Royal Irish Academy*, men størst og mest kendt er vel biblioteket i *Trinity College*. Til denne række af fornemme biblioteker føjede Chester Beatty sit, der må tælles blandt de ypperste inden for sine områder, ja, på bestemte felter må dets samlinger regnes for de bedste i verden. Det rummer bl.a. fornemme samlinger af japansk, kinesisk, indisk, persisk og arabisk kunst, og det ejer værdifulde håndskrifter og bøger fra øst og vest.

I denne sammenhæng er det rimeligst at nævne håndskriftsamlingerne. Der er over 100 sumeriske og akkadiske lertavler fra ca. 2500–2300

f.Kr. Der er ægyptiske papyri som f.eks. Chester Beatty Pap. No. 1, skrevet i Theben under Ramses V (dvs. ca. 1100 f.Kr.), og som bl.a. rummer, hvad udgiveren Sir Alan H. Gardiner i 1931 beskrev som „the most complete, intelligible and poetic lovesongs which Ancient Egypt has bequeathed to us.“⁹⁾ Der er over 2500 arabiske tekster,¹⁰⁾ heraf et par hundrede illuminerede Koran'er, nogle skrevet med kufisk skrift. Der findes henved 300 persiske manuskripter;¹¹⁾ de tyrkiske omfatter over 100 miniaturer.¹²⁾ Der er desuden henved 70 illuminerede armeniske håndskrifter fra det 12. til det 18. århundrede.¹³⁾ Der er talrige georgiske, æthiopiske, syriske¹⁴⁾ og koptiske håndskrifter. Der er fornemme vesterlandske middelalder-håndskrifter,¹⁵⁾ som f.eks. et evangeliar fra Stavelot-klostret, udført i Flandern omkring år 1000, en fornem bibel fra Walsingham Priory fra det 12. århundrede og en prægtig tekst til Augustins *De Civitate Dei*, vistnok fremstillet i Nonantola i Italien omkring år 1100, og meget mere.

Men mest kendt er utvivlsomt de såkaldte Chester Beatty bibelske papyri på græsk. De består af 12 mere eller mindre fuldstændige papyrus-codices, der stammer fra tidligt i det 2. århundrede til ind i det 4. århundrede.¹⁶⁾ De blev erhvervet af Chester Beatty i 1929. De omfatter to manuskripter med dele af 1. Mosebog (og de er især værdifulde, fordi 1. Mosebog er gået tabt både i Codex Vaticanus og Codex Sinaiticus, begge fra omkring 350) endvidere 4. og 5. Mosebog sammen i én kodeks (måske den ældst kendte større tekst fra en kristen menighed), dele af Siraks bog, Esajas', Jeremias', Ezekiels, Daniels og Esthers bog, slutningen af Enoks bog, en påskeprædiken af Melito af Sardes (2. årh.) samt dele af de fire evangelier og Apostlenes gerninger; desuden de paulinske breve (på nær Pastoralbrevene) og Johannes' åbenbaring. Disse håndskrifter betød en værdifuld forøgelse af vort tekstmateriale, navnlig til Ny Testamente, med tekster, der gik tilbage til det 2. århundrede.¹⁷⁾ Papyrus-håndskrifterne blev omhyggeligt konserverede, og der blev sørget for en fornem faksimile-udgave af alle siderne foruden tekstkritiske udgaver.

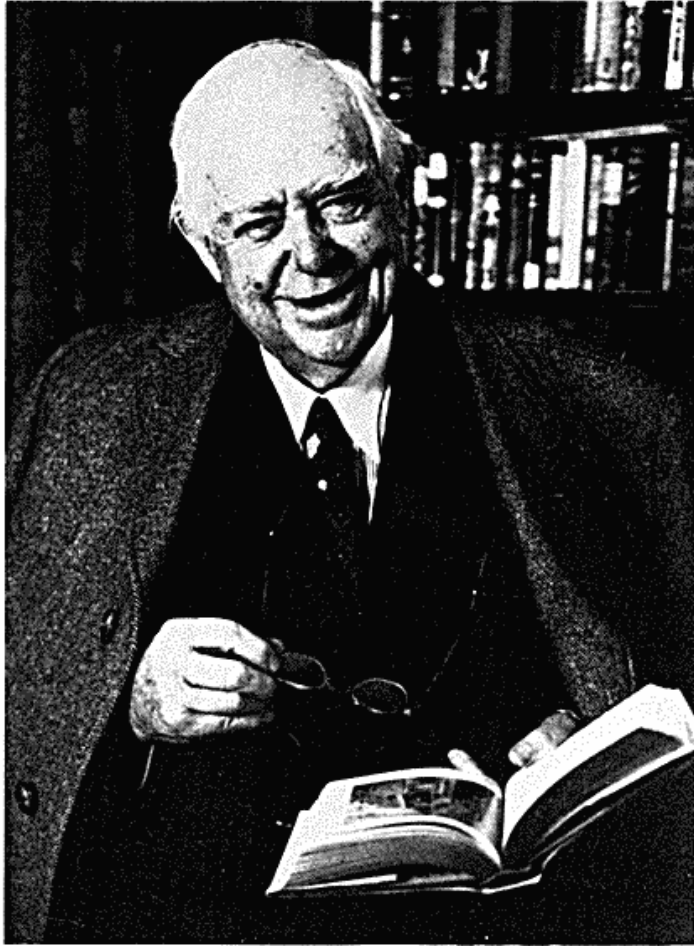
Kun disse tekster overgår i betydning de hårdt medtagne manikæiske originaltekster (fire papyrusbøger ialt), som Chester Beatty vovede at købe i 1930. Carl Schmidt vendte imidlertid tilbage til Cairo. Da var der dukket flere rester af de nyfundne tekster op på markedet, og nu købte Schmidt dem efterhånden til Berlin. Man opgjorde fundet til 7 bøger, mere eller mindre beskadigede, samt nogle rester. Skønsmæssigt blev fundet i Fayum anslået til at have omfattet ca. 3500-4000 sider. Bortset fra nogle stumper, der gik til Wien, blev fundet således delt mellem

Berlin og London. Carl Schmidt forsøgte ganske vist at få hele fundet samlet. Af arkivmaterialet i Chester Beatty-biblioteket fremgår det, at han en tid over for Chester Beatty luftede tanken om, at begge parter skulle deponere deres dele i København. Både Carl Schmidt og Chester Beatty's rådgiver, Sir Herbert Thompson (1859-1944), var gode bekendte af dr. H. O. Lange (1863-1943), overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek til 1924.¹⁸⁾ Tanken blev dog meget hurtigt opgivet. Begge dele af fundet skulle konserveres af den dygtige konservator Hugo Ibscher (1874-1943) i Berlin.

Carl Schmidt har givet en officiel beretning om erhvervelsen af de manikæiske håndskrifter (jf. note 3). De blev købt løbende gennem et par år. En mæcen, der ikke nævnes i beretningen, men som var forlæggeren W. Kohlhammer, betalte håndskrifterne. I Schmidts mange breve til H. O. Lange fra 1931 til 1936 (de havde kendt hinanden fra omkring 1890) får man et interessant supplement til den officielle beretning; især gives der et levende indtryk af forhandlingerne og af Schmidts kamp for at skaffe penge til købet. Også Langes dagbog fra den rejse han foretog til Ægypten i 1929-30 belyser sagen. Brevene til Lange og hans dagbog findes i Ny kgl. Samling 3919, 4° og 3736, 4°.

Lange og Schmidt mødtes i Cairo den 12. marts 1930. Ved sin tilbagekomst købte Schmidt som nævnt det materiale, han havde set på gennemrejsen. Så dukkede der mere op, og Schmidt og Lange har øjensynlig haft en aftale om, at skrifterne burde sikres videnskaben. Den 6. marts 1931 meddelte Schmidt Lange, at han nu havde købt en del af en manikæisk papyrus, samt endnu et fund. Han skulle derfor bruge mange penge og ville gerne have 120 ægyptiske pund sendt fra Lange, der netop havde købt et håndskrift af ham. Efter at Lange havde sendt pengene, dukkede endnu et håndskrift op. Det var blevet tilbudt Chester Beatty, men Lange er åbenbart over for Schmidt trådt til enten som eventuel køber eller muligvis med en slags garanti for, at hvis Schmidt ikke kunne skaffe pengene, så ville han være behjælpelig med midler fra danske fonds for at sikre, at håndskriftet ikke gik tabt.

Den 28. november 1931 skrev Schmidt til Lange, at han ville kontakte ham, så snart sagen med Mani-papyrusen blev akut. En månedstid efter meddelte han, at det forlød, at Chester Beatty mente, den forlangte pris på 500 ægyptiske pund var for høj; hvis det var rigtigt, ville han omgående sætte sig i forbindelse med Lange. Meningen må være, at hvis Chester Beatty afslog, kom Lange ind i billedet. Det blev et nej; nu gjaldt det om at sikre håndskriftet. Det hedder i Schmidts brev

Sir Alfred Chester Beatty (1875–1968)

De manikæiske papyri, som blev fundet i Ægypten, erhvervede Chester Beatty til sit bibliotek i 1930. Netop da var både Carl Schmidt og H. O. Lange i Ægypten. Dengang som nu mødtes vestlige forskere og samlere i Cairos hoteller, på museerne, i de forskellige institutter og hos antikvitethandlerne. Lange noterede i sin dagbog den 14. marts 1930: »Iforgaars mødte vi paa Gaden Professor Carl Schmidt (kaldet Carlchen Schmidt), som jeg har kjendt fra mine første Besøg i Berlin for 40 Aar siden. Han er en meget erfaren Opkjøber af Papyrus henede; han kender alle de Handlende henede [...] Han skal til Jerusalem og bliver kun ganske kort nu. Han er en morsom Original, og det er mærkeligt, at han ved Besked om alt muligt i den ægyptologiske Verden. Han fortalte mig, at Beatty's Papyri stammer fra Medamud.« (H. O. Langes dagbog, s. 335–336. NkS 3919, 4°). I 1932 var Chester Beatty igen inde i billedet; den 13. marts skrev Schmidt fra Cairo til Lange: »Kann Ihnen vermelden, dass ich den Mani-Papyrus, da Ch. Beatty versichtet hat, erworben habe. Woher ich das Geld nehme, weiss ich noch nicht, aber man darf nicht für den Morgen sorgen. Die Hauptsache ist, dass der Papyrus geborgen ist.« (NkS 3736, 4°).

til Lange den 2. februar 1932: „ . . . vor allem ist ein Liebhaber als Käufer notwendig.“ Forholdet var, at håndskriftet var meget medtaget, og Schmidt spekulerede over, hvem der nu ville springe til, idet han tilføjede: „Auf alle Fälle möchte ich bei Ihnen anfragen, ob ich den Kauf in Ihrem Interesse tätigen könnte.“ Hvad svaret var ses ikke, men den 13. marts 1932 skrev Schmidt til Lange, at han nu havde købt håndskriftet; hvor han skulle få pengene fra, vidste han endnu ikke: „ . . . aber man darf nicht für den Morgen sorgen“. Det behøvede han heller ikke, for Kohlhammer optrådte endnu en gang som mæcen – og Lange sparede sine penge.

At Lange kun i yderste fald ville have købt håndskriftet ses af et brev fra Schmidt til Lange den 20. februar 1936, hvoraf det fremgår, at Lange betragtede håndskriftet som *desolat*. Det nåede iøvrigt aldrig at blive konserveret, før det forsvandt under 2. verdenskrig. Ibscher lod det vente til sidst på grund af dets medtagethed. I stedet tjente det som fast udstillingsgenstand til demonstration af, hvor svært medtagne håndskrifterne var, inden Ibscher tog fat på sit arbejde. Håndskriftet fik tilnavnet *parykken*, som det mest af alt lignede.

Begivenhedsforløbet er ganske karakteristisk for de tre implicerede personer: Carl Schmidt var en dreven køber, der vidste, hvor man kunne erhverve håndskrifter, og hvordan man kom billigt til dem. Der fortælles talrige anekdoter om hans forretninger. Han skabte sig undertiden en ekstrafortjeneste ved handel med orientalske tæpper, og det hævdes, at han på sine rejser i stedet for fremmed valuta havde håndskrifter med, som han havde købt privat og solgte videre. I dette tilfælde købte han måske et håndskrift, der var for medtaget, men chancen for at Ibscher også kunne klare dette, var der. H. O. Lange, der i sin dagbog udtrykte beundring for Carl Schmidt, var selv en erfaren opkøber af værdifulde håndskrifter i Ægypten, og han vil være kendt som den, der efter 1. verdenskrig erhvervede henved 1500 inkunabler til Det kgl. Bibliotek. Men Lange forstod også at holde igen, og det har sikkert ikke været ham ukært, at Kohlhammer trådte til som mæcen. Chester Beatty satte altid kvalitet som øverste krav til det, der skulle indgå i hans samlinger; derfor er de af så høj standard, som tilfældet er. Han lod eksperter vurdere håndskrifterne, hvis han var i tvivl. Hør blev han overbevist om, at købet ikke var tilrådeligt.

Chester Beatty kom en tid under pres fra både Carl Schmidt og Sir Herbert Thompson angående, hvem der skulle udgive teksterne. Schmidt forfulgte ét mål, Thompson et andet, og Thompson gjorde over

for Chester Beatty gældende, at medens denne kun havde givet tilladelse til, at der kunne bringes citater eller eksempler fra hans tekster, ville der måske i Schmidts fundberetning blive bragt lange uddrag, og det kunne ikke være meningen, at Chester Beatty's tekster skulle udgives på den måde. (Thompsons formodning viste sig dog ubegrundet). Øjensynlig er de stadige henvendelser fra begge sider blevet Chester Beatty for meget, for en dag meddelte han parterne, at han indtil videre havde standset alt arbejde med håndskrifterne; hensynet til hans selskabers ve og vel under tredivernes økonomiske krise gjorde, at han for en tid måtte samle sig om disse og ikke havde tid til at træffe dispositioner vedrørende håndskrifterne. Formentlig har Chester Beatty også haft til hensigt at få gemytterne dæmpet, men Sir Herbert Thompson sagde fra, og deres forhold kølnedes. I stedet kom W. E. Crum og Sir Alan H. Gardiner til at virke som rådgivere i arbejdet med de manikæiske papyri, som snart kom i gang igen. Chester Beatty overlod det til den unge koptolog Hans Jacob Polotsky (f. 1905) at udgive den ene af de codices, der var kommet til London. Det var en samling af prædikener, såkaldte homilier, som udkom i Stuttgart 1934: *Manichäische Homilien*, herausgegeben von Hans Jacob Polotsky mit einem Beitrag von Hugo Ibscher.

Ibscher, der i Danmark vil være kendt for sit arbejde med Avesta-håndskrifter, hjemført til Det kgl. Bibliotek af Rasmus Kr. Rask¹⁹⁾, har flere steder, bl.a. i Polotskys udgave, beskrevet sit arbejde med de manikæiske papyri. Opgaven var uhyre vanskelig og tidkrævende. Ibscher tog også fat på konserveringen af den tyske del af samlingen, og i 1935 udkom det første hefte af de såkaldte *Kephalaia*, en udgave, der endnu ikke er afsluttet. Polotsky måtte som jøde snart efter forlade Tyskland,²⁰⁾ og det arbejde, han havde påbegyndt med *Kephalaia*-teksterne, førtes videre af Carl Schmidt og den unge Alexander Böhlrig (f. 1912),²¹⁾ indtil Schmidts død i 1938 og 2. verdenskrig satte en stopper for det.

I 1938 udkom det andet bind af Chester Beatty-samlingen: *A Manichaean Psalm-Book, Part II*, edited by C. R. C. Allberry with a Contribution by Hugo Ibscher. Det er en mesterlig udgave af den bedst bevarede del af en anden af Chester Beatty's codices. Denne anden del af den manikæiske salmebog er det senest udgivne af Chester Beatty-samlingen. Ulykkerne, som nu brød ind over Europa, satte en stopper for det videre arbejde med papyrusfundet. Næsten hele fundet var i fare for at gå til grunde. Chester Beatty havde anbragt sin del af det i Berlin for at få håndskrifterne konserveret. Efterhånden som papyrussiderne var konserverede, blev de sendt til London, men ved krigens udbrud

beroede ihvertfald langt over halvdelen af Chester Beatty's manikæiske papyri i Berlin. Henimod krigens slutning var væsentlige dele, også af den tyske del af fundet – antagelig som led i sikkerhedsbestræbelserne – anbragt i et anti-luftskytstårn. En søn af Hugo Ibscher, Rolf Ibscher (1906–1967), som lejlighedvis havde hjulpet faderen med konserveringsarbejdet, tog da, med den ansvarlige museumleders billigelse, hvad han kunne finde af papyruscodices, lagde dem i en kuffert og rejste til Bayern med dem. Her bragte han dem i sikkerhed hos en pårørende. Efter Tysklands kapitulation meldte Rolf Ibscher til de allierede myndigheder, at dele af Chester Beatty-samlingen var i behold dør. Efter lange forhandlinger kom et større antal papyri, der nu var fundet for anden gang, omsider tilbage til London. Størstedelen af dem var ukonserverede, men efter forskellige overvejelser hos Chester Beatty og navnlig efter lange forhandlinger med de østtyske myndigheder fik Rolf Ibscher tilladelse til i perioder at rejse til London og Dublin for at fuldføre faderens konserveringsarbejde. Rolf Ibschers arbejde blev ikke lettere end faderens. Håndskrifterne var flere steder endnu mere medtaget som følge af deres omtumlede skæbne, og på ét vigtigt punkt var det senere arbejde med udgivelsen af teksterne især vanskeliggjort: der var ikke overleveret nogen paginering af siderne, papyrus-bladene lå flere steder i en sådan uorden, at deres rette rækkefølge kun vanskeligt har kunnet fastslås.

Men Chester Beatty-papyrerne var dog sluppet heldigt i sammenligning med den tyske samling. Denne blev splittet, og der er dele af den, der endnu ikke er dukket op. Muligvis er de tabt for stedse, måske findes de en dag. Det er ihvertfald ikke påvist, at de er gået til grunde. Lidt af den tyske samling befinder sig i dag i Berlin (Vest); dele af den blev af sikkerhedsgrunde umiddelbart efter sammenbruddet ført fra Berlin til Sovjetunionen, men er senere i god behold ført tilbage til Berlin (Øst). Væsentlige dele er imidlertid forsvundet, uvist hvornår og hvorhen, så at der af den fordums store samling nu kun vides, hvor nogle få hundrede sider befinder sig. Også Chester Beatty-samlingen har formentlig lidt tab, men man kan have grund til at formode, at der en dag dukker mere op igen. Noget tyder på, at dele af samlingen fejlagtigt er forblevet i Forbundsrepublikken. Når det er svært at sige helt præcist, hvor meget de to samlinger engang har omfattet, hænger det sammen med, at papyrus-bøgerne jo var så gennemfæstnet af saltkrystaller, at man først, efterhånden som bladene ét for ét blev løsnet, kunne sige noget om deres antal; og konserveringen var ikke tilendebragt, da ulykkerne begyndte at komme.

Der var endnu en ulykke, som ramte udgivelsen af Chester Beatty-samlingen. Det var den unge Allberry's død. Charles Robert Cecil Austin Allberry (1913–1943) regnes for at være en af de mest talentfulde koptologer, England har haft.²²⁾ Han havde studeret klassisk filologi ved Christ's College i Cambridge og interesserede sig især for klassisk filosofi; oprindeligt sigtede han på at blive præst, men blev efter lang ubeslutsomhed optaget af studiet af manikæismen og fik, skønt han kun var i begyndelsen af tyverne, overdraget udgivelsen af den manikæiske salmebog i Chester Beatty's samling. Allberry valgte klogeligt at udgive den bedst bevarede del først, nemlig den såkaldte Part II²³⁾; denne vanskelige opgave løste han brilliant i 1938, da han kun var 25 år. Året efter gav han i *Journal of Theological Studies* en strålende oversigt over Mani-forskningens stadi, og han overtog derefter redaktionen af det ansete *Journal of Egyptian Archaeology*. Kort før 2. verdenskrigs udbrud opholdt han sig i længere tid i Tyskland. Opholdet dør gjorde øjensynlig dybt indtryk på ham, og det arbejde, som han havde påbegyndt til udgivelsen af salmebogens Part I ud fra 106 blade (212 sider), som Hugo Ibscher havde konserveret, afbrød han brat efter krigsudbruddet.

Under sit lange Tysklandsophold sendte Allberry begejstrede breve om forholdene hjem til sin lærer i koptisk Walter Ewing Crum (1865–1944). Crum, der nærmest var Allberry's faderlige ven, fik bestyrtet den formodning, at Allberry ville naturaliseres som tysker. Gerald Bonner, der har fremdraget papirerne, mener dog, at brevene er skrevet „perhaps with a desire to tease“, og at Allberry ihvertfald kraftigt afviste Crum's formodning med forsikringer om sin loyalitet mod England²⁴⁾ – en loyalitet, som han da også senere demonstrerede ved sin frivillige deltagelse i krigen. Hans tidligere tutor skrev i en nekrolog²⁵⁾ over ham, at medens Allberry hidtil havde spurgt andre til råds ved vigtigere afgørelser, valgte han nu selv sin vej: han meldte sig som frivillig til Royal Air Force. Efter træning i Canada deltog han som officer i bombetogterne over Tyskland, hvor han i 1943 fandt døden.

Allberry's personlighed kan til dels anes ud fra arkivmaterialet i Chester Beatty-biblioteket og i British Museum (nu British Library). Nyttige i så henseende er også Crum's papirer i British Museum. Det fremgår heraf, at Allberry realiserede, hvad en anden af Crum's ægyptologiske venner i et brev til denne beklagede ikke at have gjort. Det var Crum's gamle tyske kollega Adolf Erman (1854–1937), en af sin tids mest kendte ægyptologer, professor ved universitetet i Berlin fra 1884 til 1923. Han var under alle forhold Crum's gode ven. De

opretholdt under 1. verdenskrig deres venskabelige korrespondance gennem Th. Cook & Sons i Genève. I 1934 blev Erman (hvis bedstemoder var af jødisk afstamning, men i 1802 havde konverteret til kristendommen) af såkaldt racemæssige grunde udelukket fra sit gamle universitet. I et brev til Crum af 25. oktober 1935 sukkede han: „Det onde består just deri: at vi gamle mænd ikke kan lade være med at fortsætte med at dyrke studierne i stedet for at beskæftige os med politik.“²⁶) – Allberry nød Crum's fortrolighed, og Crum kan meget vel engang have vist Ermans brev til Allberry. Har dette været tilfældet, kan den gamle videnskabsmands hjertesuk godt have været medvirkende til, at den unge forsker meldte sig som frivillig.

Allberry var i Cambridge fellow på samme college som den senere forfatter og videnskabsmand C. P. Snow. Det er tydeligt, at Snow til dels har tegnet et portræt af Allberry i romanfiguren Roy Calvert i romanerne *The Light and the Dark* (1947) og *The Masters* (1951). På visse punkter er der også slående biografiske ligheder mellem Allberry og Roy Calvert. Vigtigere end dette er, at der går en klar linje fra indholdet i de manikæiske tekster, som Allberry arbejdede med, til det liv, romanpersonen Roy Calvert gennemlever. Som mennesket i den manikæiske forkyndelse stammer fra lyset, en tid kommer ind i mørket, befries fra det og tager kampen op mod det og gennem sin fysiske undergang når frem til en forening med det ideelle liv, således føler Roy Calvert kampen mellem lys og mørke i sin egen person, men oplever den også i større målestok. En tid er han udsat for anslag fra de mørkets kræfter, der er legemliggjort i Nazi-Tyskland, men ikke blot kommer han fri af dem, han tager også kampen op mod dem og er med til at hjælpe andre ud af Tyskland for til sidst at bombe Stuttgart og ofre sit liv over Berlin.

2.

I den stand, håndskrifterne var, kunne en restaurering næppe være gjort bedre. Man må dog ikke forledes til at tro, at teksterne er lette at læse. En ny teknik med anvendelse af røntgenstråler kan ikke anvendes, da den forudsætter, at papyrusen gennemlyses uden det glas, der omgiver den; fjernes glasset, vil papyrusen uværgerligt gå itu. Nogle sider er ret velbevarede, men papyrusen så mørk, at bevarede bogstaver vanskeligt kan skelnes fra den mørke baggrund. Dog kan man nå langt med nogen tålmodighed, og selvom adskillige sider næppe vil kunne læses, er tekstmaterialet så omfattende, at der er nok til at sikre fundets enestående betydning. Nogle prøver på tekster fra forskellige codices vil kunne give et lille indtryk af deres indhold.

Mani fortæller selv om, hvor hans ord kan findes. Det hedder i Kephalaia 5, 22-26: „Jeg har skrevet dem i mine bøger, der bringer lys: i *Det store evangelium* og i *Livets skat*, i *Afhandlingerne*, i *Mysterierne*, i det skrift, som jeg har skrevet på foranledning af partherne og i alle mine *Salmer* og *Bønner*.“

Karakteren af hans belæring i de såkaldte *Kephalaia* (Hovedpunkter af læren) fremgår af indledningen til dem. Det hedder i de berlinske Kephalaia 9, 15-17: „Det første kapitel er det, hvori hans disciple spurgte ham ud om hans apostolat og hans komme til verden, hvorledes det var foregået.“

Også i Chester Beatty-samlingen er der en kodeks af stort omfang med Kephalaia-tekster. De er nummerede. Det laveste, læselige tal er 311. Af Berliner-Kephalaia er der hidtil offentliggjort 122, men i denne kodeks så man i Berlin under restaureringen som det højeste Kephalaia-nummer tallet 200; hvor meget heraf der er nu er borte, er usikkert, ligesom det er usikkert, hvor mange Kephalaia, Berliner-kodeksen oprindeligt har rummet. Det er dog nærliggende at antage, at nummereringen har været fortløbende, så at Chester Beatty-samlingen er fortsættelsen af Berliner-kodeksens Kephalaia. Disse Kephalaia kan på én gang minde om en art dogmatik og en slags religionsfilosofisk håndbog. De er meget udførlige og kan sine steder virke lidt omstændelige, men har utvivlsomt givet god vejledning for den enkelte.

Langt mere sprudlende af liv og fantasi er både de såkaldte *Homilier* og navnlig *Salmebogen*. Spændende er således en manikæisk prædikants gengivelse af Mani's samtale med kong Bahram I, der regerede 274-277. Med ordene „min herre“ mener prædikanten Mani, og gengivelsen, der sikkert er i ret nøje overensstemmelse med Mani's ord, lyder således i Homilierne 47, 5-21:

Da sagde min herre i overværelse af alle fornemme til ham: „Spørg alle mennesker ud om mig: jeg har ingen mester og ingen lærer, som jeg har lært denne visdom af, eller fra hvem jeg skulle have disse ting. Derimod: da jeg fik dem, fik jeg dem fra Gud gennem hans engel. Fra Gud blev der sendt bud til mig om, at jeg skulle forkynde dette i dit rige, eftersom denne hele verden var faret vild og kommet på afveje. Den var fejltagtigt faldet fra Guds, altets herres visdom. Jeg har fået den af ham, og jeg har åbenbaret sandhedens vej midt i verden, for at disse mængders sjæle skal blive frelst og undgå straffen. For vidnesbyrdet om alt det, som jeg bringer, er åbenbart. Alt det, som jeg forkynder, fandtes i de tidligere slægtled, men det er sædvanligt, at sandhedens vej undertiden er åbenbar, undertiden er skjult.“

Mødet med kongen endte med, at Mani blev arresteret og til sidst led døden, men alle samstemmende vidnesbyrd viser, at Mani optrådte uforfærdet over for magthaverne, hvadenten de var ham gunstigt stemt eller som her ugunstigt. Derfor har Mani's ord utvivlsomt også gjort indtryk på hans tilhængere ved denne lejlighed. Håndskrifterne, som vi har dem, er en koptisk oversættelse, der vel bygger på en syrisk tekst. Håndskriftet er af nogle dateret til omkring 400, af andre til omkring 350. I sidste tilfælde er der således kun ca. 75 år mellem begivenheden og vor koptiske tekst.

Endnu mere levende er dog teksterne i *Salmebogen*. Der findes her gerne angivet, hvornår i kulten, salmerne har kunnet anvendes. Undertiden fremgår det dog kun af indholdet. Hovedfesten fejredes med mesterens trone, talerstol eller domstol i centrum. En sådan talerstol eller domstol hedder på græsk *bema*, og festerne kaldtes derfor også *bemafester*. Denne *bema* (i det følgende oversat ved domstol), der var synlig, skulle pege hen på det, der endnu var skjult, men engang ville blive åbenbaret. Således i *Salmebogen*, Part II, Salme 222 (enkelte huller i papyrusen er angivet ved [...]):

Salme 222

Å, sjæl, kend dette store tegn,
tegnet på dine synders forladelse:

Den synlige domstol, som ordet har stillet foran dig
for ved hjælp af det synlige i dig at kunne så erindringer
om den skjulte dom, som du har glemt siden den dag,
da du drak tåbelighedens vand, å sjæl.

Se, glædesdagens nåde er kommet til dig;
åbenbar du selv idag alle dine synder og betænk dit endeligt
og gør dig rede i dine gerninger,
for det er jo dem, visdommens domstol gælder.

Paulus, den berømmelige, bevidner det og siger til dig:
For Kristi domstol er der ikke persons anseelse;
hvad enten vi vil eller ikke vil, skal vi alle komme for den.
Det er også det, som domstolen tavst forkynder.

Overvind slethedens letfærdighed [...]
det slette begærs [...]
hidsighed, misundelse og bedrøvelse [...]
også slethedens bitre gerninger skal du idag jage bort.

Gid dommeren må se dig holde disse bud,
og gid han må hædre dig og skænke dig liv.
Fuldkommen tilgivelse vil han skænke dig. Kom derfor
og træd op på disse hellige trappesten.

Gid domstolen for dig må blive et blivende sted for din livstid,
et renselsessted for dit liv,
et skrin fuldt af lærdom, en stige til det høje,
et mål for dit værk, og når du ser, domstolen er således, så pris den.

Sig til den: Du er velsignet, du ordets store redskab,
den store dommers rette domstol,
lysets fædres sæde, fjern fra vildfarelse,
den søde sejrs grundvold, fuld af visdom.

Vær hilset, sejrens domstol, vor bys store tegn,
de sejrige sjæles glædeligt strålende krone,
men dom og domfældelse for syndere,
vær hilset, de hellige skrifers domstol.

Se, alle træer og urter er blevet ny igen!
Se, rosenblomsterne har udfoldet deres skønhed,
for sprængt er det bånd, der kuer deres blade.
Spræng du også vore synders lænker og bånd!

Hele luften stråler, sfæren er klar idag,
jorden lader også blomster skyde frem på ny,
for den triste vinter, fuld af besvær, er ovre.
Lad også os slippe bort fra ondskaben.

Tilgiv synderne hos dem, der kender dit mysterium,
dem for hvem kundskaben om den højestes hemmelighed er åbenbaret
ved din hellige visdom uden nogen vildfarelse
om talsmandens, vor faders, hellige kirke!

Den hellige ånds skat, fuld af glæde,
 skænk den til os, ja udstræk den til os alle
 og tvæt os i glæde og [...]

 også hans dråber, som vil tvætte [...]

Ære være dig, vor fader Mani med herligheden,
 den store Gud, frelseren. Du er den fulde syndsforladelse,
 forkyndelsen af livet, udsendingen fra dem i det høje.
 Ære være din domstol, dit sæde, som giver [...]

Måtte også Marias sjæl komme til din nåde, min herre.

Billedet i en af salmens strofer: „Se, alle træer og urter er blevet ny igen!/
 Se, rosenblomsterne har udfoldet deres skønhed,“ kunne alle selv
 opleve, og disse ord og billeder sagde umiddelbart den enkelte mere om
 fornyelse og frigørelse end mange katekismeremser.

Salmen ender, som det var skik og brug, med en doxologi (lovprisning) af Mani, af Gud, af frelseren – og så naturligt nok her af symbolet, *bema'en*; også Maria nævnes, det kan være en af manikæismens martyrer. Men ser man bort fra den traditionelle slutning, er salmen præget af liv, fantasi og sans for skønhed. Det var ikke så sært, at manikæerne netop gennem deres poesi kunne tiltrække mange. Igennem salmerne fandt mange søgende sjæle udtryk for noget, der forløste deres sind. Den berømte kirkefader Augustin (354–430) var én af dem. Augustin var i sine yngre dage i samfulde ni år manikæer, indtil han sluttede sig til storkirkens lære og blev en bitter modstander af manikæismen. Augustin kan meget vel have kendt og brugt en latinsk gengivelse af nogle af de tekster, der nu har deres plads i Chester Beatty-samlingen.

I Salmebogens Part I – et af de håndskrifter, der nu forberedes en udgave af – var der i december 1984 identificeret vel et halvhundrede salmer. Part II begynder med Salme 219. Part I har vel derfor engang rummet Salme 1–218. Man må dog regne med, at meget heraf er gået tabt. Når Salmebogens sider er lagt i rækkefølge – så langt det kan gøres, og så vidt siderne er bevarede – er det planen at fremlægge en faksimile-udgave, der skulle kunne give forskere adgang til at arbejde med teksten. En tekstkritisk udgave af papyrusen bør først komme efter en faksimile-udgave.

Det er derfor heller ikke på sin plads her at offentliggøre noget af Salmebogens Part I; det vil dog være rimeligt undtagelsesvist at bringe en oversættelse af en enkelt salme:

Salme 136

Kristus, min fader, som frelser mig, ilden som er i ånden, sammen med Helligånden og visdom, den gode kaptajn, solens elskede stråler! Se til mig, lyt til mig, å, søn, menneskets lys, den blomst, der får dem til at være i det hellige rige! Hav nåde med mig, den sjæl, der arbejder sammen med dig, Kristus, min fader, som frelser mig.

Jeg var en hellig kraft af lys, men nu bærer jeg dæmonernes harnisk. Jeg var datteren, der tilhørte den hellige Gud. Idag er jeg omgivet af jordens former og skikkelser. Jeg var viis, at natur levende. Hvordan kunne jeg dog blive bundet til de vilddyr, der aldrig ejede liv?

Jeg var udødelig, guddommelig fra først af, blev mere prøvet end nogen anden blandt alle fremmede. Å, store under: hvilken guddommelig rigdom! Her er jeg begravet i dødens slethed. Jeg var stærk med et helligt legeme. Derfor talte de mig til med styrke, for at jeg skulle drikke magternes gift.

Å, sjæl, du er kommet til dette land for at gribe fjenderne og lægge hånd på dem. Men det herlige ord, den uovervindelige magt, har kastet hende over alle for at lyse for dem, det har spredt hende over dem, skønt de var i titusinde former, det har bundet titusinde slægter sammen. Det er derfor, jeg er blevet regnet med til dem.

3.

Der er i det foregående fortalt lidt om den historiske baggrund for den igangværende udforskning af de manikæiske tekster og givet et par prøver på deres indhold. Da det er et arbejde, der stadig står på, og som må påregnes at blive langvarigt, er det rimeligt, at der også gives en kort beskrivelse af det sproglige og håndskriftsmæssige materiale, der har overleveret de tekster, hvis indhold nu er ved at blive gjort tilgængeligt. Det er vel også på sin plads, at jeg føjer nogle ord til om mit arbejde med dette materiale.

Teksterne er som nævnt overleveret på *koptisk*. Ordet betyder egentlig blot ægyptisk, men bruges om det sidste trin af det gamle ægyptiske

sprog, der engang blev skrevet med hieroglyf, senere med hieratiske tegn og derefter tildels overleveret på demotisk. Antagelig engang i det 2. århundrede e. Kr. søgte man at gøre dette sprogtrin lettere tilgængeligt som skriftsprog ved at skrive det med bogstavskrift i stedet for tidligere tiders vanskeligt tilgængelige former for billed- og lydskrift. Det skete ved, at man anvendte det græske alfabets 24 bogstaver og føjede 7 særlige skriftegn til. Det sprog, som blev skrevet på denne måde, har man senere kaldt for koptisk. Det blomstrede i det 3. til 6. århundrede, men forfaldt efter arabernes erobring af Ægypten i 640 og gik i løbet af det 14. og 15. århundrede under.

På koptisk findes bevaret oversættelser af en række vigtige tekster, hvis originale forlæg er gået til grunde. Det hænger sammen med, at de klimatiske forhold i Ægypten i særlig grad begunstiger overlevering af håndskrifter – og i Ægypten var koptisk det overvejende sprog i de århundreder, der på så mange måder blev afgørende for vor kulturs udvikling, nemlig de sidste århundreder af oldtiden.

Koptisk er kendt i en række dialekter – tidligere mente man højst en 3–4 stykker, men nyere filologer opregner flere. En af disse dialekter kendes i hovedsagen kun fra nogle få tekster, der imidlertid er særdeles vigtige. Det er den dialekt, der menes at have været udbredt omkring en oldtidsby ved navn Lykopolis, svarende til nutidens Assiut i Øvre-Ægypten. Den kaldes derfor undertiden lykopolitansk, undertiden assiutisk, men hyppigere subachmimisk, da den blev regnet for en underafdeling af dialekten achmimisk, som man mente havde hørt hjemme omkring byen Achmim.

Det er denne dialekt, de manikæiske tekster er overleveret på. Den kendes hidtil i hovedsagen kun fra disse tekster samt fra tre andre ældgamle tekster, nemlig de såkaldte *Paulus' gerninger* (en meget gammel apokryf), en oversættelse af *Johannes-Evangeliet* samt det såkaldte *Sandhedens evangelium*. Sidstnævnte skrift er en oversættelse af en tabt græsk tekst fra omkring 140 e. Kr. Jeg udgav i 1957 en dansk oversættelse af den koptiske tekst. Fælles for dialektens tekster er, at håndskrifterne er meget gamle, måske fra omkring 350, men de går alle tilbage til ældre forlæg. Formentlig er dialekten forsvundet ikke meget senere end i det 5. århundrede, eftersom vidnesbyrdene om den fra da af er stærkt reducerede.

Dialekten kendes altså kun fra et begrænset kildemateriale, og da de første vidnesbyrd om den dukkede op med teksten til *Paulus' gerninger* – som Carl Schmidt udgav i 1904 – har den kun været kendt i forholdsvis kort tid. Begge dele kan i nogen grad forklare, at dialekten sjældent ses

blandt de koptiske dialekter, der bliver undervist i, og det er også kun ganske få forskere, der har beskæftiget sig med denne dialekt. Derfor er der heller ikke mange, der behersker den. Den adskiller sig fra en anden dialekt, sahidisk, især ved en afvigende vokalbrug, men også ved visse afvigelser i brugen af konsonanter. I sig selv er dialekten næppe sværere end de andre dialekter, men et nøje kendskab til den og dens lydlove er vigtigt, når man vil søge at læse og udgive hidtil ukendte tekster. Ikke mindst da teksterne er overleveret i form af håndskrifter, der undertiden er så beskadigede, at man stedvis må prøve at udfylde huller i teksten. Og det er netop tilfældet med de manikæiske papyrushåndskrifter.

Arbejdet fordrer imidlertid ikke blot et godt kendskab til sproget hos den, der vil arbejde med teksterne. Det er også en forudsætning, at et velforsynet videnskabeligt bibliotek er til stede. I dag vil det næppe være muligt at opbygge et sådant bibliotek. Der kræves et par århundreders ubrudt tradition for at de tilstrækkelige samlinger kan være til stede. For at kunne løse tydningen af gloser, der måske ikke før har været overleveret, eller kun har været overleveret i en stærkt afvigende form, må man have adgang til stort set alt, hvad tidernes lærdom har overleveret. Det er netop så gunstigt, at der i Danmark siden 1600-tallet har eksisteret en gammel og ubrudt tradition for studier på dette felt. Det kgl. Bibliotek har i sine samlinger i det væsentlige alt, hvad skiftende tider har udmøntet inden for faget. Sådanne samlinger opbygges kun, hvis der til stadighed er forskere inden for faget, og det har der været i Danmark. Det må være nok at nævne nogle få navne. Flensborgeren Theodor Petraeus (ca. 1630–1672)²⁷) der var teolog og orientalist, skabte under et to-årigt ophold i Cairo en værdifuld samling af håndskrifter, og af denne samling ejer Det kgl. Bibliotek en vigtig del, bl.a. et par koptiske håndskrifter. Vigtigere end håndskrifterne er imidlertid den fortsatte anskaffelse af litteratur med koptiske tekster og hele den sekundære litteratur, som kan spores i bibliotekets samlinger fra slutningen af 1700-tallet. Det skyldes navnlig forskere som Frederik Münter (1761–1830), den senere biskop over Sjælland, og oldgranskeren Georg Zoëga (1755–1809), der med dansk professorgage drev sin forskning i Rom og dør skabte værker af internationalt format som f.eks. hans udgivelse af teksterne i kardinal Borgias samling. Den udkom først i 1810, året efter hans død, men den optrykkes stadig og er et standardværk endnu 175 år efter førsteudgaven. Det vil også være rimeligt at nævne den lærde sognepræst W. Fr. Engelbreth (1771–1862), hvis koptiske tekstudgivelser nævnes med megen respekt af J. Fr. Champollion (1790–1832), tyderen af hieroglyfferne. Fra århundredskif-

tet må nævnes ægyptologen Valdemar Schmidt (1836–1925), fra det 20. århundrede H. O. Lange samt Wolja Erichsen (1890–1966), der efter mange års ophold i Tyskland underviste i koptisk på Københavns Universitet.

Hvorledes foregår nu arbejdet med håndskrifterne? De er, som nævnt, meget medtagne. Det betyder, at der både må drives filologiske og håndskriftsmæssige studier. Ved fremdragelsen af skrifterne i 1930'erne og ved restaureringen gik det hårdt ud over papyrusens kanter, der var så hårdt filtret sammen af saltkrystaller, at selv den dygtige Hugo Ibscher måtte ofre kanterne for at redde resten. Derved gik også den smule paginering tabt, som var levnet. En stor del af mit arbejde er derfor gået med at lægge papyrusblade i rigtig rækkefølge. Det kan umiddelbart lyde let, men når man betænker, at nederste eller øverste del af en side undertiden mangler og/eller en eller flere sider helt er borte, kan det være svært. Heldigvis er der visse måder, hvorpå man kan rekonstruere forløbet med nogen sikkerhed. Papyrusbøgerne er opbygget i læg ligesom vore bøger. Opbygningen er sket efter bestemte regler, og ud fra kendskabet til disse kan man bestemme, hvor mange blade, der skal være et givet sted – og så se, om de faktisk er der. Ved at iagttage papyrusstrukturen i de enkelte blade kan man i nogen grad fastslå, hvilke blade der oprindeligt har hængt sammen i ryggen. Det kan man gøre ved at spore karakteristiske træk i de fibre, som papyrusen er opbygget af. Hvis flere sådanne karakteristiske fibre kan genkendes i et forløb fra ét blad til et andet, har de engang siddet sammen. Også undersøgelser af bladenes profil og hullernes form kan hjælpe. Under langvarige ophold i Dublin har jeg således kunnet rekonstruere den såkaldte Kephalaitekst, og arbejdet med Salmebogens Part I foregår nu i Det kgl. Bibliotek på lignende måde. Jævnside med disse ydre træk må der foretages undersøgelser af teksten. Er den fortløbende fra én side til en anden, bekræfter det samhörigheden, men undertiden kan man ikke se, om teksten er fortløbende – måske fordi der mangler en linje eller to. Da må andre ting tages i betragtning. I Salmebogen har salmerne været nummereret, bortset fra dem, der findes i et par tillæg. Er nummeret bevaret, hjælper det naturligvis, men er det væk, kan begyndelsesordene til salmen undertiden hjælpe, idet der i håndskriftet (nu i Salmebogens Part II, side 220–233) har været en indholdsfortegnelse, der anførte salmerne med angivelse af deres nummer og indledende ord.

Selve læsningen er imidlertid besværlig. Papyrusen er som sagt meget mørk, og bogstaverne kan knap nok skelnes fra skrivematerialet. Visse

særlige belysninger har imidlertid givet gode resultater. Hertil kommer en flittig anvendelse af fotografier. Takket være en større bevilling fra Carlsberg-Fondet og en særdeles omhyggelig fotograf har jeg fået fremstillet fotografier af hele Chester Beatty-samlingens manikæiske håndskrifter. Formålet har dels været at sikre gengivelser af disse unikke håndskrifter, dels, at der ud fra fotografierne kan fremstilles den faksimile-udgave, som det efterhånden er blevet sædvane at udsende alle betydelige skriftfund i. Det var tilfældet med Chester Beatty's bibelske papyri, og det er tilfældet med de meget vigtige Bodmer-papyri, både bibelske og klassiske tekster. Selv har jeg været med til at udgive de såkaldte Nag-Hammadi papyri på denne måde. En lignende fremlæggelse af Chester Beatty-håndskrifterne vil gøre dem tilgængelige for enhver, der ønsker at arbejde med tekster af den art.

NOTER

(1) For tilladelse hertil takker jeg the Council of Trustees ved The Chester Beatty Library and Gallery of Oriental Art, bibliotekets tidligere direktør, Patrick Henchy, og dets nuværende, Wilfred Lockwood, samt Det kgl. Bibliotek og dets håndskriftafdeling. Det irske luftfartselskab Air Lingus bekostede og sørgede for transporten af den mere end 150 kg tunge forsendelse af emballerede håndskrifter. Fra Carlsbergfondet, Statens Humanistiske Forskningsråd og Aarhus Universitets Forskningsfond er der i årenes løb ydet stor støtte til mit arbejde. – (2) *Grammatici latini* ved H. Keil, VI. Leipzig 1874. – (3) Den udførligste beretning findes i Carl Schmidt & H. J. Polotsky: *Ein Mani-Fund in Ägypten. Originalschriften des Mani und seiner Schüler* (Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse, 1933, 1); også som særudg. med særlig paginering, hvortil der henvises i det følgende. – (4) Den bedste oversigt over manikæismen på dansk er givet af Jes P. Asmussen i *Illustreret Religionshistorie* ved J. P. Asmussen & J. Læssøe. Kbh. 1968, bd. 3, s. 292–302. – (5) Se *Ein Mani-Fund* (3), s. 3–4. – (6) *Ein Mani-Fund* (3), s. 8. – (7) I *Ein Mani-Fund* (3), s. 81–84 beskriver H. Ibscher håndskrifterne. – (8) *Ein Mani-Fund* (3), s. 5 ff. – (9) Alan H. Gardiner: *Description of a Hieratic Papyrus with a Mythological Story, Love-Songs, and other Miscellaneous Texts*. London 1931.

(10) A. J. Arberry: *A Handlist of the Arabic Manuscripts*. Vol. 1–8. Dublin 1955–66. – (11) A. J. Arberry, M. Minovi & E. Blochet: *A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*. Vol. 1–3. Dublin 1958–62. – (12) V. Minorsky: *A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*. Dublin 1958. – (13) Sirapie Der Neressian: *A Catalogue of the Armenian Manuscripts*. Dublin 1958. – (14) Meget vigtig er den såkaldte Diatessaron-kommentar af Ephraim Syrer, udg. af Louis Leloir: *Saint Ephrem. Commentaire de l'Évangile Concordant*. Dublin 1963. – (15) Se Eric George Millar: *A Descriptive Catalogue of the Western Manuscripts*. Vol. 1–4. London 1927–30. – (16) Litteraturen om disse tekster er meget omfattende; de blev først udgivet i Frederic G. Kenyon: *The Chester Beatty Biblical Papyri. Descriptions and Texts of Twelve*

Manuscripts on Papyrus of the Greek Bible. 17 fasciculi i 16 bd., London 1933-58. – (17) Medens man ved disse papyrers fremkomst forsigtigt daterede dem til at være lidt yngre, har nyere fund godtgjort, at de må anses for at være noget ældre. Se Søren Giversen: *Det ny Testaments teksthistorie*. Kbh. 1978, s. 32 ff. – (18) H. O. Lange, der efter sin tid som overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek var lektor i ægyptologi ved Københavns Universitet 1924-37, nød anseelse hos såvel ægyptologer som koptologer overalt i Europa. Hans aktive indsats efter 1. verdenskrig for mellemfolkelig forståelse og for at styrke videnskabeligt samarbejde manifesterede sig bl.a. i initiativet til serien *Coptica*, hvor belgieren Henri de Vis bidrog med bd. I og V, tyskeren Carl Schmidt med bd. II, englænderen W. E. Crum med bd. III og østrigeren Walter C. Till med bd. IV. Serien, som Lange også redigerede, udkom i København i årene 1922-29. Lange, der selv var medarbejder ved den store ægyptiske ordbog i Berlin, sørgede for, at danskeren Wolja Erichsen blev ansat ved ordbogen som dansk betalt fuldtidsmedarbejder i mange år. Alt dette kan have inspireret Carl Schmidt til forslaget om deponering af alle håndskrifterne i København. Schmidt kan desuden være blevet inspireret af et initiativ fra den velhavende tyske ægyptolog, professor L. Borchardt. Denne, der forudså politisk forfølgelse fra nazistisk side, tilbød på særdeles favorable vilkår den danske stat den af ham ejede ejendom i Cairo, hvorfra han drev sine studier. Tilbuddet blev dog ikke modtaget, formentlig af politiske hensyn til Tyskland. Oplysningen om Borchardts tilbud skylder jeg en mundtlig meddelelse i 1955 fra Wolja Erichsen. Ved Borchardts død i 1938 overgik ejendommen til Schweiz, og den blev udbygget til det schweiziske institut for byggeforskning i Ægypten. – (19) Ibscher har fortalt om dette arbejde under overskriften: *Über die Wiederherstellung und Konservierung der Vendidad Handschrift K 1*, i Kaj Barr: *The Avesta Codices K Sa, K 3b and K 1*. Kbh. 1941, s. 13-17 (= *Codices Avestici et Pahlavici Bibliothecae Universitatis Hafniensis. Vol. X*).

(20) Hans Jacob Polotsky blev professor ved universitetet i Jerusalem, men var i 1968-69 professor i ægyptologi ved Københavns Universitet. – (21) 1953-63 professor i Halle-Wittenberg, 1963-82 professor i Tübingen. Böhlig har under hele sit virke været meget aktiv for at få udgivelsen af de manikæiske tekster igang igen. Af væsentlig betydning her blev hans indlæg ved den 25. Internationale Orientalistkongres i Moskva 1960 (trykt i *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg* 10, 1961, s. 157-161) genoptrykt i A. Böhlig: *Mysterion und Wahrheit*. Leiden 1968, s. 177-178. – (22) Se Gerald Bonner: *The Crum Papers*, i: *The British Museum Quarterly*, 28, 1964, s. 60. – (23) Denne del havde, da Hugo Ibscher tog fat på restaureringen, endnu i alt væsentligt form af en stor sammenhængende blok og en lidt mindre. Siderne var ganske vist uden paginering, men da bladene endnu sad i de to blokke, kunne deres placering forholdsvis let bestemmes. – (24) *British Museum. Add. MS 45681*, fol. 56 jf. fol. 58. – (25) Den officielle meddelelse om Allberry's død står i *The Times*, 11.5.1943, hvor der under *Obituary, Fallen Officers, Royal Air Force*, er anført: *Allberry, Flying Officer C.R.C.A.* På samme side ses hans nekrolog ved S.W. Grose, *Vice-Master of Christ's College, Cambridge*. – (26) Se Bonner (22), s. 62. – (27) Se Erik Iversen: *Theodor Petrus* og det 17. Aarhundredes orientalistiske Studier, i: *F & F IX*, 1962, s. 79-113.